

Sediánszky Nóra

Szerelem és mágia az operában

JEAN STAROBINSKI: A VARÁZSLÓNŐK

Jean Starobinski genfi székhelyű eszmetörténész, irodalomkritikus, nem utolsósorban pedig lebilincselő, szellemes, szórakoztató és rendkívül olvasmányos stílusú író. Imponálón hosszú pályafutása során (1920-ban született) számos egyetemen tanított, lett díszdoktor, több akadémia választotta a tagjai közé (természetesen a „nagy” Francia Akadémia is). Kiváló tollú, első-sorban a francia kultúrával foglalkozó szellemtörténészként (a „magányos sétáló”, Jean-Jacques Rousseau-nak például nála aligha van alaposabb ismerője) egyesíti magában a nyugat-európai kultúra szintetizáló hajlandóságát a – talán – kelet-európai gyökereiből is adódó érzékenységgel (a *melankólia* fogalmát is alaposan körüljárta már írásaiban); ráció és irracionalitás kölcsönhatásra épülő, szokatlanul harmonikus összefonódása jellemzi munkáit.

Az Európa Kiadónál megjelent kötetével izgalmas területet térképez fel: az operák mitikus, sokszínű

és *mágikus* birodalmát, a tőle megszokott, interdiszciplináris könyvnyedséggel, bejárva a társzművészetek, a pszichológia, a mitológia, a társadalomtudomány és a történelmi anekdota megfelelő tartományait. Fogalmazásának könnyed eleganciája, társalgásának szellemessége, kultúrtörténeti gazdagsága Szerb Antal írásművészetét, gondolkodói nagyságát, például *A királyné nyakláncát* idézi az olvasó emlékezetébe.

A zene varázshatalmáról, érzékiségéről, a benne megbúvó (vagy nem is annyira megbúvó) „szép titlalmasról” sokan és sokféleképpen írtak: Tolsztoj a veszedelmes, mindent feldúló, maga alá teremtő *kísértésként* értelmezi a *Kreutzer szonátá*-ban, Kierkegaard Don Juan démoni erejével azonosítja, Nietzsche az ember dionüszoszi énjének kiáradását látja benne... és a sor még folytatható. Nyilvánvalóan van a zenének szelídebb, megnyugtató, feloldó, harmonizáló oldala is, ám kétségtelen, hogy a drámaiságot, az érzéki megtapasztalást, az ösztönöket és a tudatalattit jóval a verbalitáson túli erővel fejezheti ki. Talán ezért is szenteli Starobinski könyvét az operairódalom leghíresebb, legmitikusabb csábítóinak vagy – Kierkegaard-hoz hasonlóan, csak éppen más aspektusból, más megközelítésben – magának a csábítási vágyának, csapdába esésnek és megváltásnak. Nem csoda, hogy elemzését, ezt a sajátos kultúrtörténeti utazást az egyik legarchaikusabb origóból, Odüsszeusz és a szirének találkozásából indítja el. Hiszen valóban ez volt az első *szirénének*, elcsaló melódia, szívfájdító édesség, melynek dallamát nem ismerjük, nem ismerhetjük ugyan – mégis azt a lenyűgöző jelenséget örökíti meg, amikor valaki a *beteljesülés* (tudás, hatalom, szépség) ígéretével próbál

halálba dalolni, lépre csalni, uralma alá hajtani, megidézni.

A bűvös-bájos-alattomos-megfoghatatlan szirének tengerszín köpenyéből csak úgy sorjáznak elő a többiek: Armida, akit a Jeruzsálem meghódításáért (vagy annak álcájában) földeket dúló, lázrohamban fetrengő keresztes lovagok álmodnak maguknak sajátos menekülési útként, narkotikumként, vágott délibábként; Petrarca Laurája, aki „ha dalol, az a lélekben visszaárad” (Laura nem operahősnő, nem is csábító, ám elérhetetlen múzsa voltában mégis a vágott, két lépéssel a férfi előtt járó *ideál* megtestesítője); Rousseau Narkisszosza, akit önnön tükröképe térít le a „helyes útról”; Turandot, a halálos holdistennő, a *Tannhäuser* pusztító érzékiségű Vénusza, Kundry, Parsifal gyönyörűségesen ocsmány kísértője, Carmen, minden csábítónők operabéli kvintesszenciája, Prévost abbé Manon Lescaut-ja, a franciák másik nagy bűnbe vivő és önmagát is felemészítő varázslónője. Ám hogy a sok névtől, eseménytől, adattól, dátumtól és történettől akkor sem szédülünk meg, ha ismerjük őket, és akkor sem, ha most hallunk róluk először, az Starobinski érdeme. Magától értetődő természetességgel fogja kézen és vezeti végig az olvasót az emberiség kultúrtörténetének csaknem kétezer évén, személyes ismerősünkké téve tudósokat és uralkodókat, művészeket és mitikus hőseket, szörnyeket és újságírókat, a párizsi Opera múlt századi portását és olümposzi isteneket – tökéletesre nyírt francia kerteken suhanunk át, barlangokat és tengereket látogatunk, ott vagyunk félhomályos szeparéokban és tudományos társaságok asztalánál, kocsmákban és az austerlitz-i csatatéren. Természetes könnyedséggel veszünk részt egy, azóta már elfeledett *Romeo és Júlia*-opera párizsi előadásán Napóleonnal együtt, látjuk a császárt kegyesen elbeszélgetni Tolsztoj gróffal, az orosz követtel, és ugyanilyen természetességgel elmélkedhetünk pár oldallal később a szerzővel együtt arról, hogyan láttatja fél évszázaddal később a fenti Tolsztoj gróf egyik unokája a csatatéren sebesülten fekvő Andrej Bolkonszkij herceggel megkapóan parányinak a végtelen égbolt alatt a franciák ret-

tegett hadurát. Mindez csak apró adalék, néhány példa arra, milyen elegáns, könnyed mozdulattal nyit ablakokat a szerző különböző korok különböző tájaira, vág ösvényeket idősíkok és gondolkodások között. Könyvének lapjain játszi természetességgel fog kezdet Wagner Pügmaliónnal, Grimm Baudelaire-rel, a Kékszakkallú Honoré de Balzackal. A szerző nem csillogtatja hatalmas műveltségét, nem hivalkodik vele – gondolkodó sétái során (hisz minden egyes fejezet gyönyörűségre csábító kiruccanás térben és időben) olvasója számára is kézzel fogható kincsestárrá teszi, míg ő maga is *elvarázsol*, szórakoztat, elgondolkodtat, óhatatlanul nevel is a műveltség, a gondolkodás mindenki számára elérhető, mégis sokszor oly távoli fényűzésére.

A teleírt papír, a műelemzés, egyes tudománygyanús témák felvetése is lehet érzéki és magával ragadó? Paradoxonnak tűnik, mégis így van. Ha nem csupán a tárgy, de a tárgy kezelése is – megint csak Kierkegaard szavaival – érzéki és zseniális. Mozart az operát a zenei műfajok királynőjének, kiteljesedésének tartotta. Az is: nézőpontok kavalkádja, felfokozott drámaiság, konfliktusok folyamatos egymásba szikrázása, áriákban, kvartettekben és *unisonó*kban sistergő feszültség, mintha szüntelen török merednének egymásra... nézőpontok, ellentétes vélemények, lelkiállapotok olyan szimultán megjelenítése, mely csak a zene nyelvén lehetséges – gondoljunk csak a *Figaro házasságának* második felvonásbéli monumentális fináléjára, ahol mintegy nyolc szereplő beszél, jajveszékél, sír, kacag, dühöng, vágyakozik, szerelmeskedik, csal és csalattatik egyszerre, egy időben a színpadon. Starobinski mesteri esszéregénye a csábítás műfaját és a műfaji elcsábítást veszi górcső alá. Hogy lehet szerelembe esni egy illúzióval, egy vágyképpel, egy zenei futammal, egy imágóval – egy egész műfajjal... Hogy lehet megkísértődni és megváltódni egy és ugyanazon történet és zene által – lásd Parsifal és Kundry legendáját. *Poppea hatalomvágyó szirénéneke*, Elektra diadalittas haláltánca a dekadens Bécsben, Alcina barokkosan buja varázsszigete, a fénnel varázsló Ariane szimbolikus Canossája mind egy tőről fakad: a beteljesülés, a bűnbeesés és az újjászületés ígérete élteti. Egy olyan tapasztalás vágya, mely az emberi élet hétköznapiiban elérhetetlen és elviselhetetlen – de távoli visszfénye nélkül minden percünk pusztá sivatag.

Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009.

SUMMARY

The issue opens with an essay by János Salamon who analyzes the contemporary relevance of Jean-Jacques Rousseau's 1758 theory asking for the abolishment of theatres in the name of virtue.

In memoriam... Zsolt Huszár, a young and gifted actor lost his life in a tragic accident; author and actor János Gosztonyi signs his obituary. Two of her one-time collaborators, Judit Szántó and István Nánay publish their recollections of Mária Csabai-Török, former editor of our review, recently deceased.

In our column The Stage in Hungary Balázs Urbán publishes the next chapter of his account concerning his selector's work for the Pécs Festival: this time he examines the so-called „author's theatres” where the director himself puts together the show, supported by improvisations and collaboration of the company. In the same column Máté Gáspár discusses the antecedents and consequences of the new legislation for the theatres.

Two conversations follow. Orsolya Kóvári talked to László Katona, a young actor who came in 2002 from Transylvania and was until its dissolution a member of Árpád Schilling's well-known Chalk Circle company. Andrea Tompa asked for the views of Gábor Takács, leader of the „Káva” cultural workshop, who talks of their work and of the method of TIE (Theatre & Education).

In our column Theatre History György Székely comments on Katalin Cseh's study published in our August and September issues on the role of the theatre in the 1956 revolution.

In our column on modern dancing Márta Péter portrays the personality and the work of Pina Bausch, while Sándor Márton Varga points to Jochen Schmidt's book on Pina Bausch as a perfect example of a small monography.

In World Theatre Gyula Sipos, our regular Paris correspondent, draws a comprehensive image of present-day Paris theatre.

Two books on theatre are also reviewed: Tamás Koltai uses also his personal experiences in commenting *Peter Brook and the theatre of simple forms*, a work by French researcher and critic Georges Banu and Nóra Sediánszky read for us *The Sorceresses* by Swiss theoretician and critic Jean Starobinski, a book about the mythical-magic world of opera.

www.szinhasz.net